

Sayı : 10-11

Sene : 1979 - 1980

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1981

al-MALİK al-MU'AYYAD ŞAYH al-MAHMÛDÎ DEVRİNDE
(1412-1421) MISIR'IN MÂLÎ VE İKTİSÂDÎ DURUMUNA
UMÛMÎ BİR BAKIŞ

Kâzım Yaşar Koprıman

Bir devri, mâlî ve iktisâdî bakımdan inceleyerek, kendisinden önceki ve sonraki devirler ile karşılaştırıp bir hükme varabilmek için, bu mâhiyette yapılmış çalışmalara öncelikle ihtiyaç vardır. Bu kabîl çalışmaların henüz yeterli olmaması dolayısıyla, Şayh al-Mahmûdî devrini (1412-1421), iktisâdî açıdan, kendisinden önceki al-Malik al-Nâsır Farac (1399-1412) ve sonraki al-Malik al-Zâhir Tatar (1421) ve al-Malik al-Aşraf Barsbây (1422-1437) devirleriyle karşılaştırmak durumunda olmadığımız gibi; yine aynı sebepten dolayı, Şayh al-Mahmûdî devrinin umûmî olarak Mısır Memlûkleri (1250-1517) ve münhasıran Çerkes Memlûkleri devrindeki (1382-1517) yerini ve ehemmiyetini kesin olarak tayin ve tesbit etmek de şimdilik mümkün değildir¹. Buna rağmen biz, Şayh al-Mahmûdî dev-

1 20 yıl kadar önce, Sultan Barâkûk Devri üzerinde değerli bir araştırma (Tekindağ, Dr. M. C. Şehabeddin, *Barâkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı. XIV. yüzyıl Mısır tarihine dâir araştırmalar*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından, no: 887. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1961) neşretmiş olan Şehabeddin Tekindağ'm, bu eserinde Barâkûk devrinin mâlî ve iktisâdî tarihine dâir yazdığı bahis (s. 163-176) istisnâ edilecek olursa, Memlûkler devrinde Mısır'ın iktisâdî durumu hakkında neşredilmiş başka Türkçe yazı yoktur. Bu yegâne araştırma da Şayh al-Mahmûdî'nin tahta çıkmasından 15 yıl kadar önce sona ermektedir.

Türkçe'den başka dillerde neşredilmiş araştırmalara gelince, umûmî olarak Memlûkler devri (1250-1517) Mısır'ın iktisâdî durumu ile alakalı olarak neşredilmiş pek çok araştırma vardır. Ancak bunlar ya çok genel olup Şayh al-Mahmûdî devrinden birkaç satırla bahsetmekte veya meselelerin sadece bir yönüne temas edip, büyük bir kısmını ihmâl etmektedirler. Bunlar arasında da özellikle Şayh al-Mahmûdî devrini konu edineni yoktur. Doğrudan doğruya konumuz ile alakalı olmadıkları için, bütün bu neşriyatın uzun bir listesini vermedik.

rini siyâsî bakımdan incelerken, muâsır kaynakların mâlî ve iktisâdî tarih ile alâkalı pek çok malûmât verdiğini görüp bunları değerlendirmek istedik. Şüphesiz bu sultan devrinin iktisâdî tarihini yazmak iddiâsında değiliz. Ancak bizim için yeni olduğu kadar zor da olan bu çalışmamızın, daha umûmî çalışmalar yapacak olanların işlerini kolaylaştıracağına da inanıyoruz.

Hicrî 15 Şavvâl 801 (M. 20 Haziran, 1399) tarihinde, Mısır'daki Çerkes Memlûkleri'nin ilk sultanı olan al-Malik al-Zâhir Barçûk'un ölümü üzerine, oğlu Farac, babasının vasiyeti gereğince, al-Malik al-Nâşır lâkabıyla sultan ilân edilmişti. Yeni sultanın o anda henüz bülûğa ermemiş bir çocuk olması dolayısıyla devlet idâresinde tecrübesinin bulunmaması, kendisine dostça öğütlerde bulunup her zorlukta onu sonuna kadar destekleyecek yardımcılarının olmaması ve önde gelen emîrlerin birbirlerine düşmeleri, işini oldukça güçleştirmişti. İçeride emîrler arasında rekâbetin devâm ettiği bu esnâda Timur² bir karabasan gibi devletin Sûriye vilâyetlerinin üzerine çökmüş, önce Haleb ve arkasından Dimaşk, tarihlerinde şahidi olmadıkları büyük bir yağma ve tahribâta mâruz kalmışlardı. Bunun arkasından H. 806 (1403/4) yılında başgösteren yokluk ve pahalılık bütün Memlûk ülkesini kasıp kavurmuştu. Bunun neticesinde altın fiatları yükselmiş, İslâmî Sikke bozularak, Hristiyanların bastıracağı yabancı paralar günlük muâmelelerde geçerlilik kazanmıştı³. Bir zamanlar 20 Dirhem olan 1 Miskal Altını'nın 240 Dirhem'e⁴ çıkmasına ilâveten fiatlar ve ücretler Fülûs ile

2 Timur'un bu yıllarda Yakın-Doğu'daki faaliyetleri için bk. Yaşar Yücel, «Timur Tarihi Hakkında Araştırmalar», *Bellekten* XL (1976), sayı : 158, s. 249-285; aynı müel., «Timur Tarihine Dâir Araştırmalar», *Bellekten* XLII (1978), sayı : 166, s. 239-299.

3 Taqi al-Din Aḥmad b. 'Ali al-Maḳrizi, *Kitâb al-Sulûk li-Ma'rîfat Duval al-Mulûk*, neşr. Sa'id 'Abd al-Fattâh 'Aşûr, C. IV, s. 226.

4 al-Maḳrizi, *al-Sulûk*, gösterilen yer. Gümüş veya gümüş alaşımı para demek olan dirhem'in ihtivâ ettiği gümüş nisbeti ve ağırlığı devirlere göre değişiklikler gösterirken, altın para (Dinar) umûmiyetle ağırlık ve ayar bakımlarından istikrarını korumuştur. Burada 20 tanesi 1 Mişkâl Altını'na (dinar) muâdil olarak zikredilen dirhem, al Malik al-Zâhir Baybars (1260-1277) tarafından kestirilen ve 2/3 nisbetinde gümüş ve 1/3 nisbetinde bakır ihtivâ eden dirhemlerdir (bk. William Popper, *Egypt and Syria Under the Circassian Sultans, 1382-1468 A.D.*, Systematic Notes to Ibn Taghrî Birdi's Chronicles of Egypt, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1957,

tain ve tesbit edilerek, o zamana kadar olageldiğinin aksine, Fülûs revaç gören para olmuştu. Öte yandan sulu ziraat için bakım ve onarımı şart olan sed ve kanallar ihmal edilmiş, halk her sene kendisinden toplanan paralarla onlara bakmağa mecbur bırakılmıştı⁵.

Bu mâlî ve iktisâdî istikrarsızlığa ek olarak, Mısır ve Sûriye'de ardi arkası kesilmeyen isyânlar olmuş, bu yüzden Farac sık sık Sûriye'ye seferler yapmağa mecbûr kalmıştı. Bu seferlerden her birinde silâh, erzak, hayvan vb. dışında, sadece para olarak bir milyon Dinar'a yakın para sarfediliyordu. Sûriye'ye varıldığında, ora halından da ayrıca para, erzak, hayvan vb. topluyor, köyler ve mahsuller harap ediliyor ve fakat elle tutulur bir neticeye varılmaksızın geri dönülüyor, arkasından bir isyân daha çıkıyordu. Hâsılı Farac, bütün saltanat müddetini, Yakın-Doğu için umûmî bir felâket getiren Timur olayları istisnâ edilecek olursa, Mısır ve Suriye'de otoritesini tesis etmek için, âsî emirlerle mücâdele ile geçirmiş ve neticede yenik düşerek sadece tahtını değil, aynı zamanda hayatını da kaybetmişti⁶.

Farac'ın ölümü ile, onun bütün saltanatı müddetince taht için mücâdele edenlerin başında gelen Şayh al-Maḥmûdî'nin önündeki en büyük engel kalkmış oluyordu. Ancak Şayh'ın da saltanatı ele geçirmesi için bir müddet daha zaman geçecekti.

Daha Farac öldürülmeden önce, H. 25 Muḥarram 815 (M. 7 Mayıs, 1412) tarihinde, o zamana kadar cereyân eden mücâdeleler es-

s. 51-55; A. S. Ehrenkretz, «Contributions to the Knowledge of the Fiscal Administration of Egypt in the Middle Ages», *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, XVI/3 (1954), s. 502-514; H. Rabi', *The Financial System of Egypt: A.H. 564-741/ A.D. 1169-1341*, Oxford University Press, London, 1972, s. 187.). Bunun ağırlığı yaklaşık olarak 2.975 gr. olup âdetâ standartlaşmıştı. Ancak XIV. yüzyılın sonu ve XV. yüzyılın başından itibaren Mısır'da gümüş dirhemler ortadan kaybolmuş ve bunun yerini bakır para (Fülûs) almıştı. 1 Miskal Altın'ının 240 dirhem'e ulaştığı ibâresinde kastedilen dirhem, Baybars'm kestirdiği dirhem ölçüsündeki dirhem değil, Dirhem Fülûs da denilen bu bakır paradır (bk. Popper, *a.g.e.*, s. 60-64.).

5 al-Maḥrizî, *al-Sülûk*, s. c. IV, 226.

6 Farac, H. 815 yılı Şafar'ın 16'sında (M. 28 Mayıs, 1412) Cumartesi günü Dimaşk Kalesi burçlarından birinde katledilmiştir (Badr al-Dîn Maḥmûd al-'Aynî *İkḍ al-Cumân fi Tâ'rih Ahl al-Zamân*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmet Kütüphanesi, nu : 2911/19, s. 241-242; al-Maḥrizî, *al-Sülûk*, s. 223-224.).

nâsında müsbet veya menfî hiçbir rol oynamayan ve hele kendisinin sultan olması hiç de akla gelmeyen Hâlife al-Musta'ın Billâh, Şayh al-Maḥmûdî ve Navrûz al-Hâfîzî'nin yekdiğerini kıskanmaları ve birbirlerinden çekinmeleri neticesinde, sultan ilân edilmişti⁷. Fakat, herkes biliyordu ki Hâlife'nin sultanlığı geçici idi. Nitekim sultan ilân edilmesinden 6 ay sonra, Mısır Memlûkleri tarihinde bir emsâline daha rastlamadığımız, Hâlife al-Musta'ın Billâh'm saltanatı son bulacak ve hakikî kuvveti elinde bulunduran Şayh, bir müddettenberi fiilî olarak deruhte ettiği sultanlığı rêsmen de ele geçirecektir⁸. Ancak, onbeş yıldır devâmli olarak dış ve iç gâilelerle yıpranmış olan ülkenin yeni sultanını bekleyen meseleler vardı. Bunların başında siyâsî rakîblerin bertaraf edilmesi geliyordu. Rakîbler arasında da en tehlikeli ve mühim olanı şüphesiz Sûriye nâibi olan Navrûz al-Hâfîzî idi.

Bilindiği gibi Navrûz, Hâlife (Sultan) al-Musta'ın Billâh tarafından, daha Dimaşk'ta iken, fevkalâde geniş salâhiyetlerle⁹, bütün Sûriye eyâletinin başına getirilmişti. Şayh daha Hâlife (Sultan) al-Musta'ın Billâh ile Kahire yolunda iken, Navrûz yıllardır isyânlar ve askerî seferler sebebiyle siyâsî ve iktisâdî istikrarı oldukça bozulmuş olan Sûriye'de bir taraftan otoritesini tesis etmek için askerî faaliyetlere girişirken, diğer taraftan mâlî tedbirleri de almağa başlamıştı. Bunların başında onun Dimaşk'ta gümüş para bastırması gelir. H. 813 (M. 1410/11) yılında Dimaşk'ta 1/4 oranında gümüş ve 3/4 oranında bakır ihtivâ eden dirhemler basılmış, ancak bu paranın gümüş nisbeti gittikçe düşürülerek 1/10 a kadar inmişti. Buna muvâzî olarak 1 dinar bunlardan 25 adedine muâdil iken 55 adedine muâdil olmuştu. Navrûz H. 815 (M. 1412) yılı Rabi' al-Avval ayında yarı-yarıya gümüş ve bakır ihtivâ eden yeni Dirhemler kestirdi¹⁰. Hâlife (Sultan) al-Musta'ın Billâh adına basılmış ol-

7 Hâlife al-Musta'ın Billâh'm sultan ilân edilmesi ve kısa süren saltanatı için bk. al-'Aynî, *İkd.*, s. 239 v.d.; al-Maḥrîzî, *al-Sülûk*, c. IV, s. 214 v.d.

8 Şayh al-Maḥmûdî H. 815 yılı Şa'bân'ın 1'inde (M. 6 Kasım, 1412) sultan olmuştur (bk. al-'Aynî, *İkd.*, s. 247; aynı müel. *al-Sayf al-Muḥannâd fî Sirat al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Maḥmûdî*, neşr. Fahîm Muḥammad Şaltût, Kahire, 1967, s. 305; al-Maḥrîzî, *al-Sülûk*, c. IV, s. 242.).

9 al-'Aynî, *İkd.*, s. 242; al-Maḥrîzî, *al-Sülûk*, c. IV, s. 228-229.

10 al-Maḥrîzî (*al-Sülûk*, C. IV, s. 232) Navrûz'un hâlis gümüştan Dirhemler kestirdiği şeklinde bir bilgi daha veriyorsa da buradaki «fîzza hâlişa», % 100

makla birlikte, Navrûz'a izâfeten «*al-Navrûzî*» denilen bu yeni dirhemlerden herbirisi yarım dirhem ağırlığında gümüş ihtivâ etmekte olup, bunlardan 30 adedi 1 dinar'a muâdil olarak kararlaştırılmıştı. H. 813 yılında kesildiği zaman 1/4 oranında gümüş ihtivâ etmekte iken sonradan gümüş nisbeti 1/10 a kadar düşen eski dirhemler bu al-Navrûzî dirhemlerinin yanında bir müddet daha kullanılmaya devam ettiyse de, aynı yılın Şa'bân'ının 4'ünde (9 Kasım, 1412), ayarı düşe düşe artık eritildiği zaman içinde hiç gümüş çıkmaz olan bu dirhemlerin Dimâşk'ta kullanılması yasaklanarak, sadece al-Navrûzî'lerin kullanılması emredildi. Bununla beraber, halk arasında eskilerden 5 tanesi al-Navrûzî'lerden bir tanesi gibi muâmele görmekte devam etti¹¹.

Navrûz, Hâlife (Sultan) al-Musta'in Billâh'ı bertaraf ederek Şayh'in sultan olmasına kadar, Kahire'ye mutî kalmakta devam etti. Ancak en büyük rakibinin sultan olması onun kabul edemeyeceği bir şeydi. Diğer taraftan Şayh de Dimâşk nâibliğinden tahta yükselen birisi olarak, her devirde Kahire için birinci derecede kaygı kaynağı olan Süriye'ye kayıtsız-şartsız hâkim olması gerektiğini herkesten iyi biliyordu. Bu sebeplerle rakibler nihâî bir hesaplaşma için hazırlandılar. Neticede Şayh galip gelerek Navrûz gâilesini de bertaraf etti¹².

Şayh al-Maḥmûdî'nin Sultan olduktan sonra yaptığı ilk mâlî icraat, Mısır'da yaşayan gayri-müslim teb'adan (Hristiyan ve Yahudi) toptan alınagelmekte olan Cizye'nin, devletin gelirini arttırmak için, herkesin durumuna göre zenginlerden 4, orta hallilerden

saf gümüşten Dirhem'i ifâde etmekten daha çok, H. 813 yılında darbedilmiş olan dirhemlere nazaran daha fazla nisbette gümüş ihtivâ etmesinden dolayı kullanılmış olmalıdır (bk. Popper, *a.g.e.*, s. 55-56). Nitekim al-Maḥrîzî'nin başka bir kaydı da (*al-Sülûk*, C. IV, s.245) bunu destekler mâhiyettedir.

11 al-Maḥrîzî, *al-Sülûk*, C. IV, s. 245.

12 Kaynaklarımız Navrûz al-Hâfîzî'nin ölüm tarihini farklı olarak vermektedirler. al-Maḥrîzî (*al-Sülûk*, C. IV, s. 283), ve ondan naklen İbn Tagrı Birdî (*al-Nucûm al-Zâhira fî Mulûk Mısr ve al-Ḳahira*, neşr. al-Duktûr Camâl Muḥammad Muḥarrîz-al-Ustâz Fahîm Muḥammad Şaltût, C. XIV, Kahire, 1972, s. 21) H. 817 Rabî' al-Ahîr'ın 21'i günü (M. 10 Temmuz, 1414); al-'Aynî (*İkâd.*, s. 264; *al-Sayf.*, s. 327) aynı ayın 17'nci günü olarak vermekte; İbn Hâcar, (*Inbâ' al-Ġumr bi-Abnâ' al-'Umr*, neşr. Ḥasan al-Habaşî, C. III, s. 36) gün belirtmemektedir.

2 ve fakirlerden 1'er dinar¹³ olmak üzere, şahıslardan ayrı ayrı alınmasını emretmesi ve böylece bir önceki yıl ancak 1500 dinar olarak alınmış olan Cizye'nin 10.000 dinar'a ulaşmasıdır¹⁴.

al-Mu'ayyad, bir taraftan Cizye'yi arttırarak hazineyi zenginleştirirken diğer taraftan şahsî servetini arttıracak fırsatları da değerlendirmeyordu. H. 815 (1412) yılında, Mısır'da biber fiyatları oldukça artmıştı. Müslüman tüccarlar mal almak için İskenderiye'ye gelen Avrupa'lı tâcirlerden, her bir yük bibere önce 240 dinar istemişler, Avrupa'lılar bu fiattan mal almayınca bunu 220 dinar'a düşürmüşler ve fakat onlar bu fiyatı da fazla bularak, mal almadan geri dönmüşlerdi¹⁵. Asrın başlarında bir yükü 60 dinar civarında iken, yavaş da olsa bir artış göstermesine rağmen yine de düşük kalan biber fiyatlarının birden yükselmesi üzerine¹⁶ Sultan'ın harekete geçtiğini ve H. 816 (M. 1413/14) yılında, tüccardan Şayh 'Ali al-Gaylânî'yi 5000 dinarla Mekke'ye kendi adına biber almaya gönderdiğini görüyoruz. Yemen hâkimi bu yıl Mekke'ye pek bol biber göndermiş ve biberi götüren adamına da Şayh 'Ali'nin vereceği fiyatı kabul etmesini emretmişti. Şayh 'Ali ise bu biberin herbir yüküne 25 dinar fiyat biçerek al-Mu'ayyad adına çoğunu satın almış; 5 bin dinarlık bu biber Kahire'ye getirilince 12.000 dinar'a satılmıştı¹⁷.

al-Mu'ayyad Şayh, Navrûz al-Hâfızî'yi yenerek Sûriye işlerini düzenledikten sonra Kahire'ye döndüğünde, onunla bu sefere katılmış olan askerleri yanlarında bol miktarda gümüş para getirmişlerdi. Bu sebepten H. 817 yılı Ramazân ayında (M. Kasım/Aralık, 1414), 30 yıldan fazla bir zamandır âdetâ unutulmuş olan gümüş para Kahire'de tekrar görülmeğe başlandı¹⁸. Askerlerin berâberlerinde getirdikleri gümüş paralar iki çeşit olup, bunlardan bir nev'i daha önce Navrûz tarafından bastırıldığını söylediğimiz al-Navrûzî dirhemleri, diğeri ise hâlis gümüştten Venedik dirhemleri idi. Vene-

13. al-Makrizî, *al-Sûlûk*, C. IV, s. 247.

14. al-'Aynî, *Tkd.*, s. 248.

15. Ibn Hâcar, *Inbâ'* C. II, s. 521.

16. Bk. E. Ashtor, «Spice Prices in the Near East in the 15 th Century», *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1976, s. 28, tablo : I.

17. Ibn Hâcar, *Inbâ'*, C. II, s. 521.

18. al-Makrizî, *al-Sûlûk*, C. IV, s. 287-288; Ibn Hâcar, *Inbâ'*, C. III, s. 38.

dik dirhemlerinden herbirisi yarım dirhem gümüştan olup 12 df.'a muâdil sayılmakta idi¹⁹.

Şayh, Venedik ve al-Navrûzî dirhemlerinin Kahire'de çok büyük rağbet görmesi üzerine²⁰ kendi adına gümüş para basılmasını emretti²¹. Onun bu emri gereğince hemen işe girişildi ve H. 818 yılı Şafar ayında (M. 1415, Nisan) al-Mu'ayyadî dirhemlerinin kesilmesine başlandı²². Fakat al-Mu'ayyad Şayh'in amacı sadece gümüş para bastırmak değildi. O, al-Nâşır Farac devrinde darbettirilmiş olan al-Nâşırî dinarlarını toplatıp bunlardan yeni dinarlar bastırmak da istiyordu.

Bu sıralarda Mısır'da tedâvülde üç nev'i altın para vardı :

Birincisi an'anevî dinar idi. Ağırlığı ve ayarı düşük diğer dinarlardan ayırdetmek için buna Mısrî, Mişkâl, Mahtûm, Maşkûk, Herce vb. adlar da veriliyordu. Bunlar hilesiz İslâm altını olup, bir yüzünde «Kelime-i Şehadet» diğer yüzünde bastıran sultanın adı, basıldığı şehir (Kahire, İskenderiye veya Dimaşk) ve tarih yazılı olup, 7 tanesi 10 dirhem (1 dirhem = 3.186 gr.) ağırlığında idi²³.

İkinci nev'i altın para al-Ifrantî, al-Iflürî, al-Bunduķî veya al-Duka denilen ve Frenk ülkelerinden getirilen para idi. Bunların bir yüzünde kendi yazıları ve dâire içerisinde bir insan resmi, diğer yüzünde ise yine bir dâire içinde iki resim bulunuyordu. Bundan dolayı al-Muşahhaş (resimli) da denilen ve eskiden Mısır'da kullanılmayan bu para H. 793 (M. 1388) yılında ortaya çıkarak revaç görmeğe başlamış ve o zamandanberi çoğalmıştı. Bunlardan her 100 tanesinin ağırlığı 81½ miskal (1 miskal = 4.25 gr.) idi. Fakat insanlar kazıyarak bunları hafiflettikleri için 100 tanesinin ağırlığı 78. 1/3 miskale inmişti²⁴. Bazıları da bunu takliden paralar bastırıyorlar ve muâmelede kullanıyorlardı. Bu yüzden anlaşmazlıklar da çıkıyordu.

Üçüncü çeşit altın para ise al-Nâşır Farac'ın bastırıldığı altın para idi. Bunun ağırlığı 19/24 kirat olup²⁵, an'anevî (1 miskal ağırlığındaki) dinardan hafif olarak basılan ilk altın paradır²⁶.

19 al-Makrizî, *al-Sülûk*, C. IV, s. 288.

20 İbn Hacer, *İnbâ'*, C. III, s. 38; *al-Makrizî, al-Sülûk*, C. IV, s. 289.

21 al-Makrizî, *al-Sülûk*, C. IV, s. 288, 306; İbn Hacer, *İnbâ'*, C. III, s. 38, 54.

22 » » , s. 304; İbn Hacer, *İnbâ'*, C. III, s. 54.

23 » » , s. 304-305.

24 » » » » »

25 » » , s. 306.

26 Popper, *a.g.e.*, s. 48-49.

Fülûs'a gelince : Bakır'dan kesilen bu para al-Zâhir Barkûk'un son zamanlarında tamamen gümüş paranın yerini almış, fiatların ve ücretlerin tesbit edildiği rayiç para olmuştu²⁷. Önceleri bir tanesi bir dirhem ağırlığında iken, sonradan ağırlık düşmüş ve buna muvâzi olarak sayı ile değil, tartı ile muâmele görmeğe başlamıştı. İlk basıldığı zaman her biri 1 dirhem ağırlığında olduğu için Dirhem Fülûs (df.) da denilen bu para, ağırlık standardını kaybetmesine rağmen aynı adla (Dirhem Fülûs) anılmağa devam etmiştir. Ancak bu tâbir (df.) sonraları artık 1 dirhem ağırlığında bakır parayı ifâde etmek yerine, farazî bir para birimini ifâde eder olmuştur²⁸. Fülûs'un çok bol olması ve taşınmasının güçlüğü yüzünden altın fiyatı yükselmışti²⁹.

al-Mu'ayyad Şayh, yapmayı düşündüğü para reformu hakkında görüşlerini almak için kadıları ve emîrleri toplayarak onları önce al-Nâşîrî dinarını iptal edip, bunlardan an'anevî dinarlar bastırmak istediğini söyledi. Şâfi'î başkadısı Calâl al-Dîn al-Bulķînî'nin kârlı bir iş olmayacağı gerekçesiyle buna karşı çıkması üzerine, Sultan bu meseleyi ona havâle etti³⁰. İş bir sonuca bağlamak amacıyla, H. 818 yılı Şafar'ın 24'ünde (M. 3 Haziran, 1415) Cumartesi günü sarraflar ve ileri gelen tüccarlar Başkadı Calâl al-Dîn ile birlikte toplandılar. Bu toplantıda 1 miskal ağırlığındaki altın paranın (dinar) 250 df., al-Ifrantî'nin 230 df. olması; al-Nâşîrî dinarlarının bir miskal ağırlığında olanlarının 250 df. olması ve hafif olanlarının ise tartılarak ağırlığına göre muâmele görmesi kararlaştırıldı.

Bu toplantıda ayrıca yeni darbedilen al-Mu'ayyadî dirhemlerinin fiatları da tesbit edildi. Bütünlerinin 18 df. olması, bunun $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ ve $\frac{1}{8}$ ağırlığında olanlarının da basılıp, büyüklüklerine göre 9 df., 4,5 df. vb. muâmele görmesi kararlaştırıldı. al-Mu'ayyadî dirhemlerinden en çok basılanı yarım'lardı³¹.

27 al-Makrîzî, *al-Sülûk*, C. IV, s. 306.

28 Popper, *a.g.e.*, s. 60-64.

29 al-Makrîzî, *al-Sülûk*, C. IV, s. 306.

30 Sultan, al-Nâşîrî Dinarlarını kaldırmayı kafasma koyduğu için Şâfi'î başkadısının bu cevabını beğenmemiş ve kendisinin sahibolduğu al-Nâsirîlerin eritilerek bunlardan standart dinar basılmasını emretmişti. Ancak Sultan bu işten 7000 dinar zarar ettiğini söylemişti (bk. İbn Hacer, *İnbâ'*, C. III, s. 54; al-'Aynî, *İkd.*, s. 271).

31 al-Makrîzî, *al-Sülûk*, C. IV, s. 307.

30 yıldanberi tedâvülden kalkmış olan gümüş paranın yeniden piyasaya sürülerek, eskidenberi olageldiği üzere, paranın tabîî şekli olan altın-gümüş esâsına bağlanması herkeş tarafından sevinçle karşılandı³². Ancak, Sultan'ın yeni al-Mu'ayyadî dirhemleri kestirmesi için, hiç kimsenin başkasına gümüş satmaması, elinde külçe gümüş, kap-kacak ne varsa herkesin getirerek dirhemi 15 df. üzerinden Sultan'a satması emredildi³³. Kezâ al-Navrûzî ve Venedik dirhemleri de toplanarak, bunlardan her bir dirhemine 15 df. ödenecek ve toplanan bu dirhemler de eritilerek yeni al-Mu'ayyadî'ler basılacaktı³⁴. Buna rağmen, Venedik Dirhemlerinin 5/8 dirhem ağırlığında olanlarının 12 df., daha hafif olanlarının ise bir dirhem ağırlığı 15 df. üzerinden hesap edilerek sarf edilmesinin ilân edildiğini görüyoruz³⁵.

Altın ve gümüş fiatları böylece kararlaştırıldıktan sonra, yeni basılan al-Mu'ayyadî dinar ve dirhemleri, Kahire'deki darphaneden Kaal'a'ya taşınarak şarkı ve türkülerle karşılandı. Yukarıda kararlaştırılan miktarlar üzerinden muâmele göreceği ilân edildi. Ancak bu pek çok insanın da zarar görmesine sebep olmuştu. Çünkü al-Nâşirî dinarları da toplanarak darphaneye götürülüyor ve orada eritilerek al-Mu'ayyadî dinarları basılıyordu. al-Nâşirî'lerin sahiplerine kalitesi iyi olanlara 180 df. üzerinden karşılıkları ödeniyor, kalitesi düşük olanlara ise daha ucuz bir tarife tatbik ediliyordu³⁶. H. 818 yılı Cumâda'l-Ulâ ayında (M. 1415, Temmuz) al-Nâşirî dinarı ile muâmele yasaklandı. Ancak bütün yasaklamalara rağmen al-Nâşirîlerin kullanılmasına devam edilmesi üzerine, bu parayı üzerinde bulunduran veya alış-verişte kullananların ellerinde eritileceği ilân edildi³⁷.

Sultan kur ayarlamaları ile piyasaya müdâhale edip, paraya bir çeki düzen vermeğe çalışırken, H. 818 (M. 1415) yılında Mısır'ı büyük bir pahalılığın kasıp-kavurduğunu görüyoruz. Kaynaklarımızdan çıkardığımız fiat listelerinde de görüleceği üzere, bu yılın başında oldukça ucuz olan hububât fiatları, yıl sonuna doğru çok art-

32 al-Makrizî, *al-Sülûk*, C. IV, s. 307.

33 » » » » » »

34 » » s. 308.

35 » » s. 311.

36 » » s. 312.

37 » » s. 318.

mıştı. Başta kuraklık olmak üzere, farelerin tahribâtı ve Arap aşiretlerinin fitne-fesâdı yüzünden yapılan askerî hareketler neticesinde mahsul zâyi olarak verim düşmüş; buna idârecilerin kötü tedbiri ve çıkarıcıların daha fiatlı satmak için ellerindeki malı satmalarını da eklenince, durum çok vahimleşerek ekmek bulunmaz olmuş, halk fırınların önünde kalabalıklar halinde toplanmağa başlamıştı³⁸. Hubûbat fiatlarının astronomik rakamlara ulaştığı bu pahalılık ve kıtlık sürerken müverrih al-'Aynî Kahire Muhtesipliği görevini yüklenmiş ve pek çok zahmet ve meşakkat çekmiş idi³⁹. Bu pahalılık ve kıtlık günlerinde al-Mu'ayyad Şayh Kahire'deki câmi, medrese ve zâviyelerdeki görevlilerle buralarda barınanlara pek çok para dağıtmıştı⁴⁰. Ancak bu, umûmî yokluk ve pahalılık karşısında pek büyük birşey ifâde edemezdi. Tahmin edileceği gibi, bunun arkasından başka bir felâket, ölümler, gelmiş ve Kahire'de içine hüziün girmeyen hâne kalmamıştı⁴¹.

Kıtlık, pahalılık ve ölümlerin ülkeyi kasıp-kavurduğu bu H. 818-819 (M. 1415-1416) yıllarında Sultan al-Mu'ayyad Şayh yeni Fülûs kestirmeğe karar verdi. Bu yüzden Divân al-Mufrad'den maaşlı olan emîrler, memlûkler ve diğerlerinin nafakaları sadece al-Mu'ayyadî dirhemi ile verildi. Fülûs'un toplanacağı, Sa'id'den getirilen buğdayı satın alan herkesten eski Fülûs'tan başka hiçbir para kabul edilmeyeceği ilân edildi⁴². Bu yüzden Fülûs darlığı hissedilmeye başlandı. Diğer taraftan sarraf ve tüccarlara altın fiatlarını yükseltmeleri ve resmî fiatlara uymamaları dolayısıyla baskı yapılıyordu. al-Mu'ayyad Şayh altın ve gümüş fiatlarının, üstadı al-Zâhir Barķûk devrindeki seviyeye indirmek için, devamlı olarak düşürülmesini emrediyordu⁴³. Cedvelimizde de görüleceği üzere, H. 819 (M. 1416) yılında, biri resmî ve diğeri piyasa fiatı olmak üzere, iki

38 al-Makrîzî, *al-Sülûk*, s. 330-336; İbn Hâcar, *İnbâ'*, C. III, s. 69-71.

39 al-'Aynî'nin muhtesipliği, Mısır'da hüküm sürmekte olan pahalılık, kendisinin faaliyetleri ve muhtesiplikten azlı hakkında bk. *İkd.*, s. 284-286.

40 al-Makrîzî, *al-Sülûk*, C. IV, s. 342; al-'Aynî, *İkd.*, s. 284; İbn Hâcar, *İnbâ'*, C. III, s. 55.

41 al-Makrîzî, *al-Sülûk*, s. 348-349; al-'Aynî, *İkd.*, s. 287; İbn Hâcar, *İnbâ'* s. 87.

42 al-Makrîzî, *al-Sülûk*, C. IV, s. 350.

43 İbn Hâcar, *İnbâ'*, C. III, s. 91; al-Makrîzî, *al-Sülûk*, C. IV, s. 349-350, 354-355, 360-363; al-'Aynî, *İkd.*, s. 290.

türlü altın fiatı ortaya çıkmıştı. Bu yüzden sarraflar toplanarak Kal'a'ya çıkarıldılar ve emredilen fiatlara⁴⁴ uymaları, aksi halde asılacakları ile tehdit edilerek salıverildiler. Resmî fiatlar, esnaf ve tüccar herkesin zararına olup, büyük bir memnûniyetsizlik yaratmıştı⁴⁵. Ancak piyasa kendi şartlarını kabul ettirmekte gecikmedi. Bir ay sonra, dinar 270 df., al-Ifrantî 252 df. olarak kararlaştırılıp; al-Nâşırî'lerin muâmelede kullanılmaması, 1 dinar'ın 30 al-Mu'ayyadî dirhemi ve 1 al-Ifrantînin de 28 al-Muayyadî dirhemi olduğu ilân edildi⁴⁶.

Ne var ki, paraya dışarıdan yapılan müdâhaleler son bulmadı. H. 819 yılı ortalarına doğru⁴⁷ $\frac{1}{2}$ al-Mu'ayyadî'nin 8 df., 1 ritl Fülûs'un da 5,5 df. olduğu, altının ucuzlatılarak dinarın 250 df., al-Ifrantî'nin 230 df. yapılması ve al-Nâşırî dinarlarının kullanılmaması emredildi⁴⁸. İbn Hâcar'e göre altının ucuzlatılmasının sebebi gümüş'ün çoğalması idi; ancak Fülûs'un ucuzlatılmasının sebebini anlamak mümkün değildi. 1 Ritl 6 df. iken bile ucuz olan Fülûs'un 5,5 df.'a indirilmesi, daha da ucuzlatılmasının yanısıra, hesap bilmeyen birisi için bununla yapılan alış-verişi de iyice zor bir hâle getirmişti⁴⁹.

Nitekim, sadece alış-veriş yaparken hesap edilmesinin zorluğu değil, fiatının ucuz olması sebebiyle de, halk ve esnafın zarardan doğan şikâyetleri ağır basmış olmalıdır ki, H. 820 Muharram (M. 1417, Şubat) başlarında, Fülûs'un eskiden olduğu gibi 1 ritlinin 6 df. olduğu ilân edilirken, gümüş ve altın fiatları bir önceki yılda yapılan düzenlemede kararlaştırıldığı gibi kaldı. Fülûs'un eski durumuna döndürülmesi halkı memnun etti ise de, bu karardan pek çok zarar edenler de oldu⁵⁰.

Yine bu ayda, Sultan her biri 5 ve 10'ar miskal ağırlığında dinarlar kestirdi. Daha önce Yelboğa al-Salimî de bu büyüklükte dinarlar basmış; ancak sonradan iptal edilmişti. al-Mu'ayyad Şayh, memlüklere nafakalarını dağıtırken bu dinarlardan da vermiş idi.

44 Dinar, 250 df., al-Ifrantî, 230 df. al-Nâşırî ile muâmele yasaklanmıştı (bk. al-Mağrîzî, *al-Sülûk*, s. 356).

45 al-Mağrîzî, *al-Sülûk*, C. IV, s. 356.

46 » » s. 360.

47 bk. al-Mağrîzî, *al-Sülûk*, s. 363; İbn Hâcar, *İnbâ'*, C. III, s. 101.

48 » » »; İbn Hâcar, *İnbâ'*, C. III, s. 100.

49 İbn Hâcar, *İnbâ'*, C. III, s. 100.

50 al-Mağrîzî, *al Sülûk*, C. IV, s. 381.

Fakat bunları bozacak sarraf bulunamıyordu. Bu yüzden aşırı derecede zengin olanların dışında hiç kimsenin istifade edemediği bu para da şikâyetlerin artması üzerine iptal edildi⁵¹.

Şafar ayında (Mart/Nisan, 1417) Ustadâr Faḥr al-Dîn vergi toplamak için al-Vach al-Baḥrî tarafına gitmişti. Mısır'da vergiler, Memlûkler devrinde, umûmiyetle al-Şa'id'den aynî ve al-Vach al-Baḥrî'den nakdî olarak toplanıyordu. Faḥr al-Dîn bu yılki vergiyi sadece altın olarak topladığı için, altın fiyatı sun'î olarak yükseldi ve 1 dinar 260 df.'a ulaştı⁵² Sultan'ın Dimaşk nâibi Akbây'ın isyânı dolayısıyla Sûriye'de seferde bulunduğu bu yıl içinde, müverrih al-Maḥrîzî'nin Mısır'daki idârecilerin halka karşı olan tutum ve davranışları hakkında yazdıklarının⁵³, yalnız al-Malik al-Mu'ayyad Şayḥ devri için değil, bütün Memlûkler devri için de doğru olabileceğini kabul edebiliriz.

Sultan'ın altın ve gümüş fiatlarını aşağı seviyede tutmak için devamlı olarak sarraf ve tüccarlara baskı yaptığı bu devirde, yüksek dereceli görevlilerin bu fiatları artırıcı hatalı davranışları yüzünden ortaya çıkan zararı yine halk çekiyordu. Bu meyânda H. 820 yılı Cumâda'l-Ulâ (M. 1417, Haziran) ayında yapılan müdâhaleyi gösterebiliriz. Bu ayda, 280 df. a yükselmiş olan dinar 250 df. a, 260 df. a yükselmiş olan al-Ifrantî 230 df. a indirilmiş ve al-Nâşîrî dinarı ile muâmele yapılmaması emredilmişti. Bu karar toplumun her kesiminde umûmî bir memnûniyetsizlik yaratmış, alış-veriş âdetâ durmuştu⁵⁴. Ancak bu karar da 6 ay tatbik edilebilmiş, yılın sonuna doğru para fiatları yeniden ayarlanmıştı. Bu yeni karara göre ise an'anevî dinar 280 df., al-Ifrantî 260 df. üzerinden muâmele görecekti, $\frac{1}{2}$ al-Mu'ayyadî dirhemi 9 df. olacaktı; bu ise 1,5 rıtl Fülûs demektir⁵⁵.

Daha önce zikrettiğimiz gibi, al-Mu'ayyad Şayḥ yeni Fülûs darbettirmek istiyordu. O, bu arzusunun tahakkuk ettirmek için, Ustadâr Faḥr al-Dîn'e 100.000 dinar, Vezir Argunşâh'a 50.000 dinar ve Nâzır al-Hâş Badr al-Dîn'e de 50.000 dinar vererek, bunların karşı-

51 al-'Aynî, *'İkd.*, s. 296; İbn Hâcar, *İnbâ'*, C. III, s. 125; al-Maḥrîzî, *al-Sülûk*, C. IV, s. 382.

52 al-Maḥrîzî, *al-Sülûk*, C. IV, s. 385.

53 al-Maḥrîzî, *al-Sülûk*, C. IV, s. 388-394.

54 al-Maḥrîzî, *al-Sülûk*, C. IV, s. 396-397.

55 » » », s. 427; İbn Hâcar, *İnbâ' İnbâ'*, C. III, s. 143.

hğında, eritilerek yeni al-Mu'ayyadî Fülûs'u bastırmak için, eski Fülûs satın almalarını emretti. Onlar bu dinarları dağıttılar ve her bir dinar karşılığında 260 df. talep ettiler. Ayrıca Fülûs'u olan herkesin Sultan'ın Divân'ına getirip teslim etmesi, onu başka yerlere götürecek olanların cezalandırılacakları ilân edildi⁵⁶. Bu sebepten H. 821 yılı Şafar (M. 1418, Mart) ayı girdiği zaman mevcut Fülûs'un toplanması sebebiyle insanlar dara düşmüşlerdi⁵⁷. Hattâ öyle ki, al-Mahalla ahâlisi kendilerinden altın karşılığında Fülûs toplamak için gelen vâliyi taşlamışlardı. Çünkü vâli, oradaki halka altın para dağıtarak, her bir al-Ifrantî karşılığında 210 df. üzerinden Fülûs getirmelerini emretmiş, Fülûs az olduğu için 1 dinar 170 df. a kadar düşmüştü. Ancak, halkın vâliyi taşlaması da kâr etmemiş, başlarına büyük belâlar gelmişti⁵⁸.

Diğer taraftan, aynı ayda Sultan altın ve gümüş fiatlarına yeniden müdâhale ederek, 280 df. a çıkmış olan dinarı önce 250 df. a ve bir hafta sonra da 230 df. a; keza 260 df. a çıkmış olan al-Ifrantî'yi önce 230 df. ve arkasından 210 df. a indirip $\frac{1}{2}$ al-Mu'ayyadî dirhemini de 7 df. a indirdi. Bu karar yüzünden Mısır'da zarara uğramayan kimse kalmadı. Herkes üzülop ileri-geri konuşmağa başladı. Fakat Sultan bunlara hiç iltifat etmeyerek fiatlar kararlaştırıldığı üzere devam etti⁵⁹. Bu karardan bir gün sonra, sarraf, tüccar ve esnaf toplanarak kendilerine altın ve gümüş fiatlarındaki indirim nisbetinde fiatlarda indirim yapmaları emredildi. Bundan çok zarara uğramalarına rağmen, onlar kendilerine emredilen bu şeyi kerhen de olsa kabul etmek mecburiyetinde kaldılar. Mamafih biz, bu karara pek uyulmaması yüzünden esnafa baskılar yapıldığını da görüyoruz⁶⁰. Nitekim H. 821 yılı Rabi' al-Avval ayının ortasında (M. 22 Nisan, 1418), Davadâr Çakmak'ın emri ile tüccar ve esnaf toplanarak Kal'a'ya götürüldüler. Çakmak onlara alışverişte kullanılacak tek paranın al-Mu'ayyadî dirhemi olduğunu, bunun dışında altın ve Fülûs ile muâmele edilmemesini, bütün fiatların ve ücretlerin al-Mu'ayyadî dirhemi ile tesbit ve ilân edilmesini, satılacak eşyalara %2 den fazla kâr konmamasını emredip, bunlara karşı gelecek olan-

56 al-Makrizî, *al-Sülûk*, s. 427-428; İbn Hâcar, *İnbâ'* C. III, s. 143.

57 » » s. 436.

58 » » s. 438.

59 » » s. 437; İbn Hâcar, *İnbâ'*, C. III, s. 157.

60 » » s. 438.

ları doğacak kötü sonuçlarla korkuttu. Ertesi günü Kahire'nin çeşitli semtlerinde bu karar münâdilerle halka da duyuruldu. O günden itibaren eşya fiatlarının Fülûs ile yapılan tesbît ve ilânı iptal edildi. Aynı gün $\frac{1}{2}$ al-Mu'ayyadî dirheminin 7 df. ve 1 dinarın eskisi gibi 210 df. olduğu ilân edildi. Ancak eski borç ve alacaklarda, emlâk ücretlerinde ve hizmetçilerin maaşlarında $\frac{1}{2}$ al-Mu'ayyadî dirhemi eskisi gibi 9 df. üzerinden hesaplanacaktı. Böylece fiatların al-Mu'ayyadî ile ilân edildiğinden daha yüksek olduğu da resmen kabul edilmiş oluyordu⁶¹. Bir taraftan Fülûs'un az bulunması, diğer taraftan al-Mu'ayyadî dirheminin değerinden eksik olarak tesbit ve ilânı günlük hayatı etkilemiş, insanlar dara düşmüşlerdi.

Aynı yılın Şa'bân ayında (M. 1418, Eylül) ağırlıkta ve değerde eksik olan al-İfrantî ile alış-veriş yapılmaması ilân edildi. Ellerin de nâkıs al-İfrantî olanlar bunları darphaneye getirecekler ve eksik olan kadar indirilerek kendilerine karşılığı ödenecek idi. Bunun sebebi, daha önce de zikretmiş olduğumuz gibi, sarraflar ve tüccarlar tarafından çok tutulan bu paranın kazınarak ağırlıklarının eksiltilmesiydi. Bir müddet buna uyuldu ise de az sonra işler yine eski hâline döndü⁶².

Bu yılın sonunda, Nil'in alçalmasına bağlı olarak fiatlar arttı. İnsanlar ekmek için fırınların önünde toplanmağa başladılar. Birkaç gün içinde ekmek bulunmaz oldu ve hububât fiatları, listemizde de görüleceği üzere, oldukça yükseldi. Kezâ fiatı artmamasına rağmen kuzu eti de bulunmaz olmuştu⁶³.

H. 822 yılı Şafar (M. 1419, Mart) ayında Kahire'de taûn (veba) başgösterip, gittikçe şiddetlendi. Sadece Kahire'de bir günde ölenlerin sayısı 300'e yaklaştı. Pek çok köy boşaldı. Bunun üzerine üç gün oruç tutulup, taûnun kalkması için, Kahire dışına çıkılarak topluca namaz kılındı. Sultan da bizzat halkın arasına katılarak duâ etti. Kurbanlar kesip sadakalar dağıttı⁶⁴. Taûnun başladığı Şafar ayının 20'sinden Rabi' al-Ahır'ın sonuna kadar, Kahire'de 10.000 kadar insan ölmüştü⁶⁵. Şa'bân ayında (M. 1419, Ağustos/Eylül) Nil'in

61 al-Makrizî, *al-Sülûk*, C. IV, s. 440.

62 » » s. 455.

63 » » s. 469-470.

64 » » s. 486-489; Ibn Hâcar, *Inbâ'* C. III, s. 191.

65 » » s. 492.

suyunun birden azalması sebebiyle fiatlar yeniden yükseldi. Ayrıca mahsulün az alınması, Nil üzerinde eşkiyânın kol gezip hububât vb. yüklü gemileri zaptetmeleri; Hicaz'daki pahalılık sebebiyle hububâtın oraya götürülmesi; idârecilerin kötü tutumları ve yüksek fiatla satmak için hububâtı depo etmeleri gibi sebepler de fiatlar üzerinde müessir olmuştu⁶⁶. Hicaz'daki fiatlar ise Kahire'dekilerle mukâyese bile edilemezdi. Gerçekten bu yıl Hicaz'da aşırı derecede kıtlık ve pahalılık olmuş, yenecek kedi ve köpek kalmadığı için, yenilmekten korkan insanların Mekke dışına çıkamadıkları haberi Kahire'ye ulaşmıştı⁶⁷.

Zû'l-Ça'da (Kasım/Aralık) ayında hububât fiatları daha da arttı (bk. Cedveller.). Bunun sebebi sonbahar yağmurları yağmadığı için ekili mahsulün tane tutmaması, hasarâtın mahsulü tahrip etmesi vb. idi. Bu yüzden çarşılarda alış-verişler durgun olup, gelir az, şikâyet çok ve hâlimden memnun olan hiç kimse yok idi⁶⁸.

H. 823 yılı Rabî'al-Ahır (M. 1420, Nisan/Mayıs) ayında, yıllardır hastalık çeken ve son zamanlarda ağrıları iyice şiddetlenmiş olan Sultan Kahire'de satılan meyvelerden almagelmekte olan meyve vergisi'ni iptal etti. Bununla ilgili karar al-Mu'ayyad Şayh'in yaptırdığı câmiin kapısına yazıldı⁶⁹.

H. 824 (M. 421) yılı başında dinar 230 df., al-Ifrantî 210 df. idi. al-Mu'ayyadî dirhemlerine gelince : Her bir $\frac{1}{2}$ al-Mu'ayyadî dirhemi 7 df. olup bol miktarda bulunuyordu. Fakat bazı bozguncular bu al-Mu'ayyadî'leri kazıyarak, ağırlığını bozup telef ediyorlar; bu yaptıkları yetmezmiş gibi, çok az miktarda gümüş ihtivâ eden, sahte al-Mu'ayyadî'ler basıyorlardı. Fülûs'un herbir rıtlı 6 df. üzerinden muâmele görmekte idiyse de o da bozulmuştu. Kırık demir çivilerden, eskimiş nallardan ve benzeri eşyalar ile bakır ve kurşun parçalarından kesilen pek çok Fülûs ile karıştırılır olmuştu. Öyle ki, bir kahtar Fülûs içinde ancak $\frac{1}{4}$ nisbetinde hakikî Fülûs bulunup, geri kalanı kurşun, demir vb. idi⁷⁰. İleri gelen emîrler ve memlûkler hasta olan Sultan'ın her an ölüm haberini bekliyorlardı. Kezâ Kahire ahalisi de endişe ile bu ölümü bekliyordu. Onların endişesi ise

66 al-Makrizî, *al-Sûlak*, C. IV, s. 503.

67 » » s. 509.

68 » » s. 510-511.

69 » » s. 527.

70 » » s. 548-559.

Sultan'ın ölümünden sonra çıkabilecek karışıklıktan kaynaklanıyordu. Öte yandan bozguncuların faâliyeti artmış, yol kesiciler çoğalmıştı. Çarşılarda işler kesat olup, tüccarın elindeki mal satılmıyordu. Alış-veriş durmuş, memnûniyetsizlik yaygınlaşmıştı. İdâreciler ise zulüm ve tahakkümünde berdevâm idiler. Derken H. 824 yılı Muharram'ın 8'inde (M. 13 Ocak, 1421)⁷¹ Pazartesi günü al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Maḥmûdî vefat etti. Böylece Mısır'da yeni bir siyâsî bunalım devri başlamış oluyordu.

Görüldüğü üzere, al-Mu'ayyad Şayh al-Maḥmûdî devrinde Mısır'da oldukça tutarsız ve istikrarsız bir mâlî politika takip edilmiştir. Bizzat Sultan'ın emri ile paraya yapılan müdâhaleler piyasa şartlarına uygun olmayıp, bir zarûrete dayanmaktan daha çok, Şayh'in çok takdir ettiği ve âdetâ devrini ideal olarak görüp, sadece mâlî bakımdan değil askerî, idârî ve siyâsî bakımlardan da ihyâ etmek istediği al-Zâhir Barkûk devrine duyduğu özlemin tesiriyle hissî olmuş ve ümit edilen neticeyi vermemiştir. Buna rağmen zorla da olsa fiatların artmasına mâni olunmuştur. Tabii ve coğrafi şartların umûmiyetle hâkim olduğu ziraî ekonomi, aynı zamanda içtimâî hayata da tesir etmiş, kıtlık yıllarını hastalıklar ve ölümler takip etmiştir. Halkın gelirini yükseltici ve geçim şartlarını kolaylaştırıcı tedbirler almaktan daha çok, fevkalâde yüksek olan harcamalara kaynak bulmanın çareleri aranmış ve malesef halk ezilmiştir. Bunu muâsır müelliflerin eserlerinde açıkça görmek mümkündür. Ancak, burada Şayh'in câmi, medrese ve hastahane yapımı gibi imar faaliyetleri ile kıtlık ve pahahlık yıllarında ihtiyaç sahiplerine yaptığı yardımları da onun lehine zikretmemiz gerekmektedir.

Makalemizin bundan sonraki kısmında, al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Maḥmûdî devrinin mâlî ve ekonomik durumu hakkında, bazıları henüz yazma hâlinde bulunan⁷² muâsır kaynakların verdiği bilgileri cedveller hâlinde düzenleyip, bunları topluca gözler önüne sererek, böylece okuyucuya kaynakları mukâyese etmek imkânını da vermek istedik.

Görüleceği üzere bu cedvellerin düzenlenmesinde sadece al-'Aynî

71 al-'Aynî, *İkd.*, s. 341.

72 Meselâ al-'Aynî'nin «*İkd. al-Cumân fi Tâ'rih Ahl al-Zamân*» adındaki dev eseri.

ve al-Makrîzî'nin verdiği bilgilerden faydalanılmıştır. Bizim bu ikisini seçmemiz sebepsiz değildir.

Memlûk tarihinin bilhassa bu yıllarıyla uğraşanlar çok iyi bilirler ki, zamanlarında da olduğu gibi, bu devrin iki büyük tarihçisi al-'Aynî ve al-Makrîzî'dir⁷³. Bundan başka, bu müelliflerin her ikisi de başta Muhtesiplik⁷⁴ olmak üzere, mütedaddid defalar yüksek görevlerde bulunmuşlardır. Bu sebepten çarşı-pazar ahvâlini, ölçü ve tartıları, fiatları, esnaf ve halkın olduğu kadar, görevleri münâsebetiyle temasta buldukları başta Sultan olmak üzere bütün yüksek dereceli idârecilerin tutum ve davranışlarını da çok iyi biliyorlardı.

Kendi devrine ait değerli bir tarih yazmış olan İbn Hâcar'e gelince : Bizzat kendisinin de eserinin başında belirttiği gibi⁷⁵ o bu eserinde al-'Aynî'nin eserinden çok geniş ölçüde istifâde etmiştir. Bu yüzden fiatlar vb. konusunda al-'Aynî'den fazla birşey vermemektedir. Mamafih İbn Hâcar'ın farklı olarak verdiği bilgiler de bu makalemizde değerlendirilmiştir.

Memlûk tarih yazıcılığının başında gelenlerden İbn Tağri Birdî ise, Şayh al-Maḥmûdî devrinde henüz çocuk idi⁷⁶. Eserinde bu sultan devri ile alâkalı olarak verdiği bilgiler, çok husûsî olan bazıları istisnâ edilecek olursa, hemen tamamen al-Makrîzî'den nakildir.

Daha muahhar eserler de yukarıda saydıklarımızdan nakiller yapmış oldukları için, bu cedvellerin tanziminde göz önüne alınmamışlardır.

73 İbn Tağri Birdî, *al-Nucûm al-Zâhira fî Mulûk Mısr ve al-Kâhira*, tahkik : al-Duktûr Cemâl Muḥammad Muḥarrız-al-Ustâz Fahim Muḥammad Şaltût, Kahire, 1971, C. XIV, s. 150.

74 al-'Aynî ilk def'a H. 801 Zi al-Ḥicca ayının 1'inde Pazartesi günü (M. 4 Ağustos, 1398), al-Makrîzî'nin azli ile boşalan Kahire Muhtesipliğine tayin edildi (*İkâd.*, s. 52). al-Makrîzî ise ilk def'a H. 801 Racab'in 11'inde (M. 19 Mart, 1398) Sultan Barḳûk tarafından bu göreve getirilmişti (*al-Sülûk*, C. IV, s. 930).

75 *İnbâ.*, C. I, s. 1.

76 Bk. İbn Tağri Birdî, *al-Nucûm*, C. XIV, s. 112.

CEDVELLERDE KULLANILAN KISALTMALAR

I, II, III, XII : Sırasıyla Hicrî-Kamerî aylara delâlet etmektedir. I : Muḥarram, II : Şafar, III : Rabi' al-Avval, XII : Zî al-Ḥicca vb.

D : Dinar. İslâm ülkelerinde, en eski asırlardanberi kullanılan temel para birimi olup, esâsında bir miskal (4.25 gr.) ağırlığında ve umûmiyetle .979 ayarında idi. Zamanla yabancı ve ayarı düşük yerli altın paralar da bunun yanısıra kullanılmağa başlayınca, diğherlerinden ayırdetmek için Mısrî, Maḥtûm, Maşkûk, Mişkâl, Hecce gibi adlarla da anılmıştır¹.

M : Mişkâl Altını (lk. Dinar).

b : Baḫḫa. Bir hacim ölçüsü olup, 45 lt. dir².

d : Dirhem. Gümüş veya gümüş alaşımı para demek olup esâsında 2/3 gümüş ve 1/3 oranında bakır ihtivâ etmekte idi. Ağırlığı yaklaşık olarak 2.975 gr. idi. Ancak bunun yarısı ve dörtte biri ağırlığında olanlara da dirhem deniliyordu. Ağırlık ölçüsü birimi olarak dirhem ise 3.186 gr. dir³.

df : Dirhem Fülûs. XV. yüzyıl başlarında Mısır'da muâmelede kullanılan bakır para ki, bidâyette 24 dirhem ağırlığında olup, yaklaşık olarak 76.46 gr. dir⁴. Ancak sonraları bu ağırlığını muhâfaza edememesine rağmen isim olarak devâm etmiş ve itibâri bir para birimi hâline gelmiştir.

f : Feddân. Alan ölçüsü birimi olup, o devirde yaklaşık olarak 5464 m²'ye tekabül etmekteydi⁵.

h : Ḥıml. Yük demek olup, umûmiyetle deve yükü için kullanılırdı. Mısır'da en hafifi 135 kğ., en ağırı 270 kğ. kadardı⁶.

i : İrdebb. Hacim ölçüsü olup, 180 lt.'ye tekabül etmekteydi⁷.

k : Kaḫāh. Bir irdebb'in 1/96 i olan hacim ölçüsü⁸.

r : Rıtl. Çeşitli ülkelerde değişik miktarda ağırlıklara delâlet eden bir tartı birimidir. Yaklaşık olarak 458.78 gr. idi⁹.

v : Veybe. Bir irdebb'in 1/6 i olup, 30 lt.'ye tekabül eden bir hacim ölçüsü birimidir¹⁰.

z : Zirâ'. Uzunluk ölçüsü birimi. Ölçülecek nesnenin çeşidine göre, değişik ülkelerde farklı uzunluklardadır. Kumaş ölçmede kullanılan zirâ' 28 parmak olup, yaklaşık olarak 54 cm. dir¹¹.

FİAT CEDVELLERİ

Yıl : H. 815 (M. 1412)

Yıl : H. 816 (M. 1413/14)

Maddeler	al-'Aynî	al-Makrîzî	al-'Aynî	al-Makrîzî
Mısrî D.	I,250 df ¹²	I,240-235 df ¹⁴	I,240 df ¹⁵ VIII,250 df	1,250 df
al-Ifrantî D.	I,220 df	I,220-215 df	I,230 df VIII,235 df	I,230 df
al-Nâşırî D.	I,210 df	I,210-205 df	I,210 df	I,210 df
Gümüş	I,d 14-15 df ¹⁶	...
Diğer madenl.	VIII,r 25 df ¹⁷	...
Buğday	I,v 2 D ¹³	I,i 150 df	I,i 180 df VIII,i 120 df	I,i 180 df
Arpa	I,i 130 df VIII,i 100 df	...
Pirinç	I,y 120 df	...
Bakla	I,i 150 df VIII,i 120 df	...
Un	I,b 60 df	...
Bal	I,r 16 df	...	I,r 14 df	...
Koyun eti	I,r 8 df	...
Sığır eti	I,r 6 df	...
Nebâtî yağ	I,r 8 df	...
Peynir	I,r 9 df	...
Kavun-Karpuz	I,10r 5-7 df III,10r 1 df
Bahârât	...	XII,h 220 M	I,r 100 df ¹⁸	...
Keten	I,r 120 df	...	I,r 30 df I,z 25 df	I,r 30 df
Kürk	I,2500-3000 df ¹⁹	...
Elbise	I,3500-3700 df ²⁰	I, 20 M ²²
Sabun	I,r 10 df	...
Mum	I,r 40 df	...	I,r 55-60 df ²¹	...

Maddeler	Yıl: H. 817 (M. 1414/15)		Yıl: H. 818 (M. 1415/16)	
	al-'Aynî	al-Makrîzî	al-'Aynî	al-Makrîzî
Mısrî D.	23	I,250 df	VIII,260 df XI,280 df	II,250 df XI,270 df
al-Ifrantî D.	...	I,230 df	VIII,240 df XI,260 df	II,230 df XI,250 df
al-Nâşrî D.	...	I,210 df ²⁷	II,205-215 df VIII,200 df XI,210 df ²⁹	II,210 df XI,200 df
Gümüş	d 15 df
Buğday	...	I,i 140df ²⁸	II,i 100 df VIII,i 150 df XI,i 300 df XII,i 600 df ³⁰	VI,i 160 df IX,i 200 df XI,i 1000 df
Arpa	II,i 90 df VIII,i 130 df XI,i 250 df XII,i 400 df	VI,i 130 df XI,i 250 df XII,i 400 df
Pirinç	XI,k 13 df	XI,k 13 df
Bakla	II,i 80 df VIII,i 160 df XI,i 300 df	XI,i 300 df
Mercimek	XII ³¹	...
Ekmek	II,r 1 df ³²	...
Un	b 50 df	...	XI,b 130 df	XI,b 100 df
Şeker	II,r 100 df ³³	...
Bal	r 15 df	...	VIII,r 15 df	...
Nebâtî yağ	II,r 12 df	...	II,r 13 df VIII,r 12 df	...
Peynir	VIII,r 12 df	...
İpekli	II,z 50 df ²⁴
Elbise	II,2000 df ³⁴	...
Sabun	II,r 15 df	...	II,r 17-18 df	...
Kalem	II, 10 df ²⁵
Kâğıt	II, 1000 df ²⁶
Saman	II,h 100 df	I,h 40 df IX,h 300 df

Yıl: H. 819 (M. 1416/17)		Yıl: H. 820 (M. 1417/18)		
Maddeler	al-'Aynî	al-Makrîzî	al-'Aynî	al-Makrîzî
Mısrî D.	I,280 df XII,230 df	II,270 df ³⁵ IV,280 df	XI,280 df	I,250 df XI,280 df ³⁸ II,260 df
al-Ifrantî D.	I,250 df XII,210 df	I,250 df II,250 df IV,260 df	XI,260 df	I,230 df XI,260 df
al-Nâşîrî D.	XII,230 df	I,200 df II,200 df IV,210 df
Buğday	III,i250- 200 df	I,i750 df II,i270 df ³⁶	...	XII,i240 df
Arpa	...	I,i500 df	...	XII,i200 df
Bakla	III,i155 df	XII,i200 df
Mercimek	III,i140 df
Un	I,b200 df	I,b250 df
Ekmek	...	I,r4 df
Koyun eti	...	³⁷
Bersîm (Y. yonca)	...	I,f200 df
Maddeler	Yıl: H. 821	(M. 1418)	Yıl: H. 822	(M. 1419)
Mısrî D.	...	II,250 df ³⁹
al-Ifrantî D.	...	II,230 df
Buğday	XII,i250 df	XII,i260 df	I,i300 df XI,i350 df	VII,i250 df IX,i300 df XI,i350 df
Arpa	...	XII,i250 df	I,i250 df	VII,i180 df XI,i250 df
Bakla	XII,i300 df	XII,i250- 300 df	I,i250 df	VII,i170 df XI,i210 df
Bal	I,r15 df	...
Koyun eti	I,r8 df	...
Sığır eti	I,r6 df	...
Nebâtî yağ	I,r8 df	...
Tereyağ	I,r15 df	...
Peynir	I,r8 df	...
Saman	XII,h1 D	...	I,h80 df	...
Bersîm	I,f2000 df	...

Maddeler	Yıl: H. 823 (M. 1420)		Yıl: H. 824 (M. 1421)	
	al-'Aynî	al-Makrîzî	al-'Aynî	al-Makrîzî
Mısrî D.	I,230 df	I,230 df
al-Ifrantî D.	I,210 df	I,210 df
al-Nâşirî D.	I,175 df
Gümüş	I,7 df ⁴⁰
Buğday	I,i400 df	I,i280 df
	VIII,i300 df			
Arpa	I,i250 df	I,i170 df
	VIII,i180 df			
Bakla	I,i250 df	I,i160 df
Un	I,b120 df
Ekmek	I,r2 df
Bal	I,r15 df
Koyun eti	I,r7,5 df	XI,r 9-10 df	...	I,r9 df
Sığır eti	I,r5,5 df	I,r6,5 df
Nebâtî yağı	I,r9-10 df
Tereyağ	I,r15 df
Peynir	I,r8 df
	VIII,r10 df			
Kâğıt	I,30 df ⁴¹

1 William Popper, *Egypt and Syria Under the Circassian Sultans, 1382-1464 A.D.* Systematic Notes to Ibn Taghrî Birdî's Chronicles of Egypt, Volume 16. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1957, s. 41-45.

2 Popper, *a.g.e.*, s. 38.

3 Popper, *a.g.e.*, s. 51-52.

4 Popper, *a.g.e.*, s. 60-62.

5 Popper, *a.g.e.*, s. 37. Mamafih bk. Walther Hinz, *Islâmische Masse und Gewichte*, Leiden, 1955, s. 65.

6 Hinz, *a.g.e.*, s. 13.

7 Popper, *a.g.e.*, s. 38. Diğer çeşitleri için bk. Hinz, *a.g.e.*, s. 39-40.

8 Popper, *a.g.e.*, s. 38. Ayrıca bk. Hinz, *a.g.e.*, s. 48.

9 Popper, *a.g.e.*, s. 39-40; Hinz, *a.g.e.*, s. 27-33.

10 Hinz, *a.g.e.*, s. 52-53.

11 Popper, *a.g.e.*, s. 33-36; Hinz, *a.g.e.*, s. 55-62.

12 Bu yılın üçüncü ayında altın fiatları bir miktar düşmüş idi (al-'Aynî, *'İkd.*, s. 249).

13 Mekke fiatı. Hubûbât fiatları bu yıl Mısır'da ucuz, Hicaz'da oldukça pahalı idi. Mekke'de 1 veybe arpa 2 D, bir veybe kuru hurma 1,5 D, 1 Ritl peksimet 10 Gümüş Dirheme satılmakta idi (al-'Aynî, *'İkd.*, s. 249).

14 Bu yıl altına, alışverişte ve para bozmada birbirinden farklı fiatlar tatbik edildiğini görmekteyiz (al-Mağrîzî, *al-Sulûk*, C. IV, s. 204).

15 Para mübâdelesi hâric, alış-verişte altın 10 df. fazladan işlem görmekte idi (al-'Aynî, *'İkd.*, s. 259).

16 Saf külçe gümüş.

17 İşlenmiş bakır. Bakır paranın (Fülûs) ritli 6 df. üzerinden muâmele görmekteydi. 1 ritl kurşun 7 df. idi (al-'Aynî, *'İkd.*, s. 259).

18 Biber. Ayrıca bk. İbn Hâcar, *İnbâ'*, C. II, s. 521. al-'Aynî'nin burada verdiği fiat İbn Hâcar ve al-Mağrîzî'nin verdiği fiatları tutmamaktadır.

19 Dörtlü sincap kürk. Samur kürk 15000 df. idi (al-'Aynî, gösterilen yer).

20 İpek. Ba'labekî kumaşından mamûl elbise 1000 df. ve fazlasına idi (al-'Aynî, *'İkd.*, s. 259).

21 Beyaz mum.

22 Ba'labek pamuğundan yapıma.

23 Altın fiatları bir önceki yıldaki gibi idi. Ancak Mişkâl Altını çok azalmış hat-tâ ortadan kalkmış idi. Denildiğine göre bunun iki sebebi vardı. Frenklerin toplayarak bunlardan al-İfrantî vurmaları; Kahire'de devlet erkânının yine bunları toplayarak kâr amacı ile al-Nâsırî vurmaları (al-'Aynî, *'İkd.*, s. 267-268).

24 Çok ince Ba'labekî kumaşı.

25 Orta boy.

26 Bir deste Şam (Sûriye) kâğıdın fiatı olup, tamamı 25 yapraktır. Mısır kâğıdının destesi 50 df, Manşûrî Kâğıdının destesi ise 70 df. idi (al-'Aynî, *'İkd.*, s. 268).

- 27 Bu altın en bol bulunanı idi. Ancak ücretler, fiatlar ve sarraflık muâmeleleri Fülûs ile tâyin edilmekte idi (al-Mağrîzî, *al-Sulûk*, C. IV, s. 280).
- 28 Kahire fiatı. Köylerde 3 irbebbi 1 al-Nâşîrî'ye satılmakta idi (al-Mağrîzî *al-Sulûk*, C. IV, s. 287).
- 29 Alış-verişte 220 df.'a kadar ulaşmıştı (al-'Aynî, *İkd.*, s. 280).
- 30 Kahire dışında ve halk arasında evlerde satılan buğdayın fiatı 1000 df.'a kadar yükselmişti (al-'Aynî, *İkd.*, s. 281).
- 31 Bu ayda hiç bulunmaz oldu.
- 32 Siyah undan mamûl.
- 33 Birinci kalite.
- 34 Birinci kalite «Şemsi Şaş» kumaşından mamûl. İnce «Cebel Şaşı»ndan olanlar 700 df idi (al-'Aynî, *İkd.*, s. 281).
- 35 Bunlar piyasa fiatıdır. Resmî fiatlar daha düşüktü.
- 36 Buğday alım-satımında altın ve gümüş para değil, bakır (Fülûs) kabul ediliyordu. Bunun sebebi Sultan'ın eski Fülûs'u toplayıp, bunlardan yeni Fülûs kestirmek istemesi idi (al-Mağrîzî, *al-Sulûk*, C. IV, s. 350).
- 37 Bu yılın Şevvâl'mda Kahire'de koyun ve sığır eti bulunmaz olmuştu (al-Mağrîzî, *al-Sulûk*, IV, 369).
- 38 Bu yükselişin sebebi, Ustadâr Fağr al-Din'in al-Vach al-Bağrî şehirlerinden topladığı vergiyi sadece altın olarak alması idi (al-Mağrîzî, *al-Sulûk*, IV, 385).
- 39 Bu resmî fiattır. Serbest piyasada 280 df.; al-Ifrantî, 260 df. idi (al-Mağrîzî, *al-Sulûk*, C. IV, s. 436).
- 40 $\frac{1}{2}$ al-Mu'ayyadî Dirhem'inin yarısı olup, tamı 14 df. idi.
- 41 25 yapraklık Şam (Sûriye) kâğıdı destesi.